

Výtvarník, fotograf, básník, prozaik, teoretik a pedagog Václav Zykmond (18. 6. 1914 Praha - 10. 5. 1984 Brno) byl významnou osobností českého a moravského kulturního života. Ve spolupráci s jeho poslední manželkou Alenou Zykmondovou bylo možné v roce 2020 na Filmové fakultě Akademie múzických umění (v rámci grantu z projektové soutěže na podporu projektů financovaných z institucionální podpory na dlouhodobý koncepční rozvoj AMU, poskytnuté MŠMT ČR) digitalizovat skenováním z původního „úzkého“ formátu Super 8mm jeho čtyři autorské filmy z let 1974-1975 a tři soubory záběrů, na nichž jsou zachyceni jeho přátelé a rodina v období let 1974-1982.¹ V roce 2021 byl učiněn pokus dokončit ve spolupráci s paní Zykmondovou a s hercem jednoho ze Zykmondových filmů, divadelním režisérem a zpěvákem Martinem Dubovicem, Zykmondem plánované hudební ozvučení dvou z oněch amatérských filmů. Filmy jsou v archivu Centra audiovizuálních studií FAMU přístupné pro další výzkum. Paní Alena Zykmondová mi rovněž poskytla rozhovory a komentáře k natáčení filmů a k jejich identifikaci i vzhled do Zykmondovy pozůstalosti, s filmováním související.

Ve spolupráci s Národním filmovým archivem bylo možné zhlédnout a prozkoumat jeho dnes sotva známou animovanou tvorbu pro brněnskou skupinu Loutkový film z let 1947-1953 a dodatečně také prostudovat některé archivní materiály Československého státního filmu, vztahující se k této instituci. Z těchto zdrojů a z dostupné literatury (především textů Zykmondových knih, brožur a textů odborníků v katalogích výstav) vychází následující studie. Je pokusem o základní výzkum filmové části soukromého a z tohoto hlediska

¹ Filmy z formátu Super 8mm již dříve Alena Zykmondová převedla do elektronické podoby (VHS) s technickou pomocí Aleše Záboje na Janáčkově Akademii múzických umění. Na FAMU je Ondřej Vavrečka digitalizoval na skeneru Centra audiovizuálních studií v HD kvalitě z originálních filmových pásek, technicky připravených Martinem Čihákem z katedry stříhové skladby. Zvukové magnetofonové pásky již nebyly k dispozici a zvukovou stopu tedy bylo nutné stáhnout z digitalizovaných VHS kazet a připojit ji k nově digitalizovanému obrazu ve spolupráci s katedrou stříhové skladby FAMU. Teprve o rok později byla nalezena originální páska se zvukovými stopami, nahrány na rychlost 4. Ta byla digitalizována ve Studiu FAMU, zbavena šumu Ladislavem Greinerem z katedry zvukové tvorby FAMU a nově připojena k digitalizovanému obrazu stříhačem Dominikem Neudekerem. A. Zykmondová postupně nalézala i další manželovy pásky s nahrávkami z rozhlasu i z jiných zdrojů, rozsáhlejšími či menšími fragmenty jeho přednášek o výtvarném umění, diktáty částí jeho knih a pamětníckými rozhovory s Annou Zykmondovou či s Václavem Lacinou apod. Tyto pásky byly v průběhu řešení grantu na FAMU také digitalizovány a jejich další využití se připravuje.

doposud nezpracovaného a neuspořádaného archivu podobně, jako tomu bylo u mé monografie o Michalu Hýbkovi.² Rozdílem bylo to, že jsem nyní neměl přístup k celé pozůstalosti, ale byl jsem odkázán jen na to, co mi Zykmondova manželka postupně poskytla. Nemohl jsem tedy např. prozkoumat dochované loutky ani výtvarné návrhy, a nevyklučuji proto další možné objevy v pozůstalosti písemné či fotografické. Šlo tedy především o historický výzkum prvotních pramenů a o orientační zařazení Zykmondovy filmařské tvorby do kontextu jeho života a ostatní práce výtvarné, fotografické, literární a teoretické. Zatímco u tvorby animované, profesionálně vytvářené v rámci zestátněného filmového průmyslu, je možná komparace s další dobovou tvorbou jiných českých autorů, v případě privátních „amatérských“ filmů, vytvářených izolovaně v době politické normalizace, je hledání kontextu velmi obtížné, protože obdobná tvorba je dosud zpracována jen minimálně a stávající text představuje jen možnost a snad též inspiraci k dalším studiím v těchto oblastech.

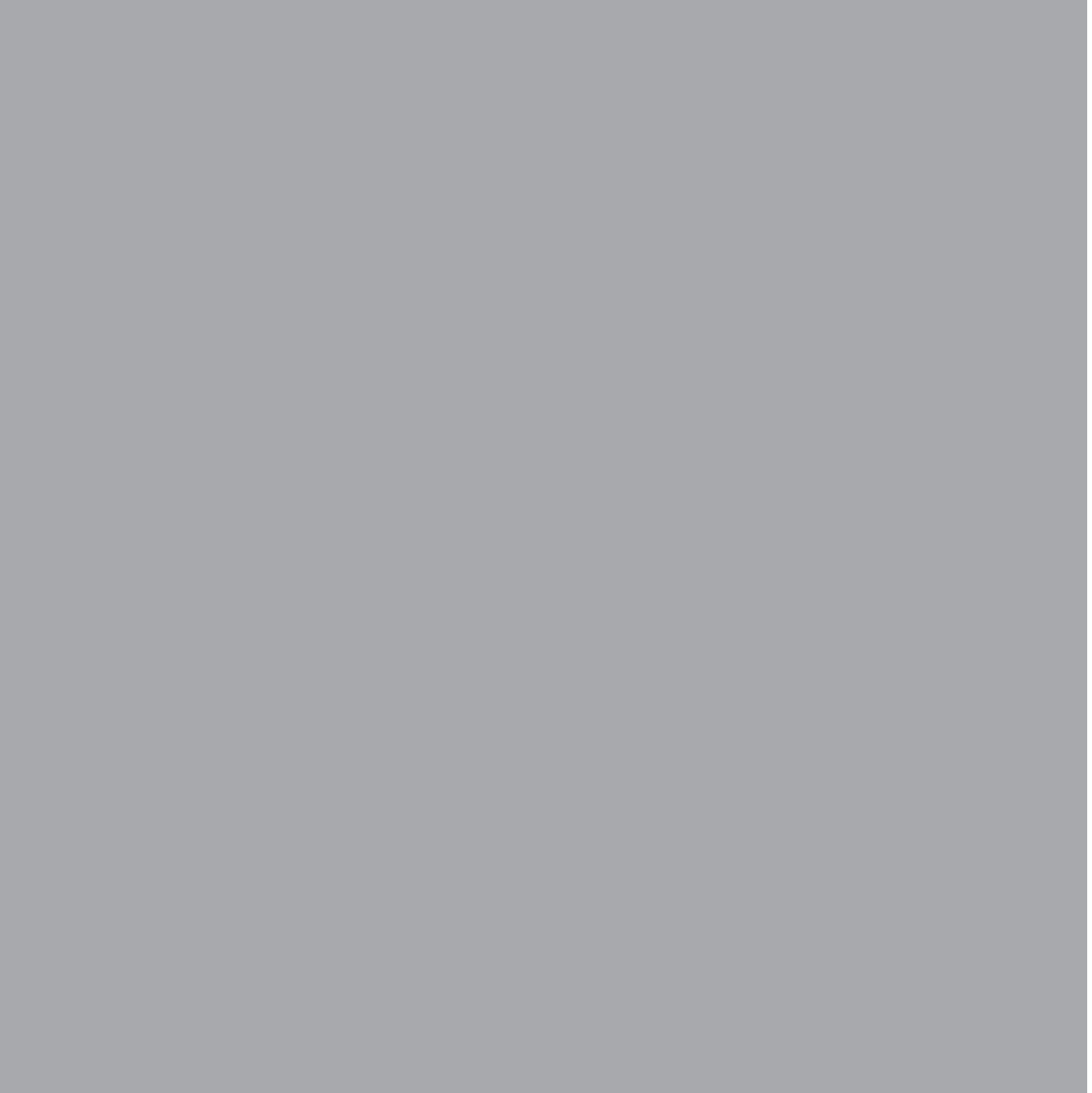
Digitalizované verze všech Zykmondových filmů byly promítnuty ve speciálním programu pražského kina Ponrepo 23. května 2022 a kratší verze této studie byla pod názvem *Budulíněk a Labyrint. Filmová tvorba Václava Zykmonda* poprvé otištěna v časopise *Iluminace* č. 2/2021.

² Jan Bernard. *Filmař(i) disentu. Michal Hýbek v paměti archivů a přátel*. Praha: NAMU, 2020.

Poděkování

Děkuji především Aleně Zykmondové a Jiřímu Lívancovi-Zykmondovi za obětavou pomoc při vyhledávání filmů a audiozáznamů pro digitalizaci, jakož i dalších písemných materiálů o Zykmondově filmové tvorbě. Paní Zykmondové pak též za její vzpomínky na natáčení filmů a za pomoc při identifikaci osob na filmových záznamech, na níž se podíleli i další pamětníci. Tuto spolupráci iniciovala kurátorka a fotografka Nadia Rovderová. Děkuji Martinu Dubovicovi za vzpomínku na natáčení a především za jeho verze ozvučení filmů *Očekávání* a *Konec oslav*. Dále děkuji Martinu Čihákovi za přípravu filmů pro digitalizaci, Ondřeji Vavrečkovi za samotnou digitalizaci, Martinu Kebrlemu a Ladislavu Greinerovi za obětavou digitalizaci audiozáznamů. Dominiku Neudekerovi pak za spolupráci při synchronizaci obrazu a zvuku a jeho úpravě. Tomáši Lachmanovi a dalším zaměstnancům NFA vděčím za zpřístupnění digitalizovaných Zykmondových animovaných filmů a písemných materiálů z dosud ne úplně zpracovaného archivu Československého státního filmu.

Zykmundovy cesty k filmu

Jako chlapec Zykmond v rodné Praze chodil často do divadla, cirkusu i do kina. Rodina se přestěhovala do Rakovníka v roce 1926, kde se otec ve vilové čtvrti usadil poté, co byl jako vrchní pokladník na poště v Praze 5 předčasně penzionován, protože se nepostavil lupičům, aby neohrozil životy svých spolupracovníků.³ V Rakovníku Václav studoval reálku, začal fotografovat otcovým deskovým fotoaparátem a počátkem třicátých let tu zažil i nástup zvukového filmu.⁴ V roce 1932 se Zykmond vrátil do Prahy. Studoval souběžně na Univerzitě Karlově (patrně pedagogiku, byl zde též mimořádným posluchačem přírodovědecké fakulty) a na Vysoké škole architektury a pozemního stavitelství ČVUT (kreslení a deskriptivní geometrii). Četl především moderní francouzskou literaturu a současnou českou poezii. Seznámení s komunistickými funkcionáři v roce 1933 mu přineslo jiné podnětné zdroje – Karla Marxe, Friedricha Engelse, Vladimíra Iljiče Lenina, ale zejména Nikolaje Bucharina a Lva Trockého. Jaromír Vošahlík, člen KSČ od roku 1921 a budoucí velvyslanec v Moskvě a v Mongolsku v padesátých letech, u něj tehdy objednal plakát k výročí VŘSR. Vznikl velmi populární linoryt zatáté pěsti, který Zykmondovi vynesl i přijetí do KSČ v tomtéž roce 1933. Obě tyto linie měly rozhodující význam pro jeho další umělecký i občanský vývoj. S přítelem Bohdanem Lacinou bydlel v té době v Praze v podnájmu u své tety Hany Teigové, sestry Karla Teiga. Teige, který bydlel o poschodí výše, recenzoval synovcovy první malířské pokusy a seznámil ho s Vítězslavem Nezvalem, Jindřichem Štyrským a Toyen v době formování Skupiny surrealistů v ČSR.

Pod tímto vlivem Zykmond v Rakovníku (kde na Vyšší hospodářské škole učil i Vošahlík) založil v rámci akademického studentského spolku v roce 1936 překladovou edici Ra. V roce 1938 se oženil s Marií Staňkovou, s níž měl dceru Olgu. Po učitelské praxi na gymnáziu v Mukačevu (učil především těsnopis a výtvarnou výchovu) a na reálném gymnáziu v Brně pak za protektorátu s brněnskými přáteli, s nimiž jej rovněž seznámil Teige, založil v letech

³ Podle vzpomínky Pavla Jirase, jehož rodina zde se Zykmondovými sousedila, a Olgy Zykmondové. V telefonickém rozhovoru P. Jirase s autorem 2. 9. 2022.

⁴ Zde i dále v životopisných údajích vycházím také z podrobné studie M. Mžkové, která měla k dispozici kompletní rukopis Zykmondových pamětí. Viz Marie Mžková. *Václav Zykmond*. Olomouc: Galerie výtvarného umění, 1992.

1944-1945 výtvarnou skupinu Ra. Jejími členy byli vedle Zykunda především Josef Istler, Miloš Koreček, Vilém Reichmann, Václav Tikal, Ludvík Kundera, Zdeněk Lorenc, Otta Mizera, Jaroslav Puchmertl či Bohdan Lacina.⁵ Zykundovo umělecké směřování formovalo kromě silného vlivu díla Salvatora Dalího a Man Raye i předválečné seznámení s Emilem Františkem Burianem (kolektivní výstava ve foyeru D 37 5. března 1937 a tamtéž i promítání série diapozitivů Zykundových koláží), s Janem Mukařovským, Jaroslavem Krohou, Josefem Šimou či s filmaři Alexandrem Hackenschmiedem a Gustavem Machatým i častější písemný kontakt s André Bretonem. V kolektivním prohlášení skupiny, patrně napsaném Zykundem a nejspíše souvisejícím s výstavami skupiny v Brně a v Praze roku 1947, se v Teigeho duchu píše, že světovým názorem členů skupiny je dialektický materialismus, že usilují o zmírnění nepochopení mezi avantgardou uměleckou a sociální, že se přiklánějí k surrealismu jako lyrismu, ale odmítají čistý psychický automatismus jako základní princip tvorby a domnívají se, že vývoj avantgardního umění směřuje do fáze syntetické a konstruktivní. Hlásí se k Bretonově pojetí surrealismu jako pokusu „položít vodivý drát mezi tak rozlučované světy, jako je spánek a bdění, skutečnost vnitřní a vnější, rozum a šílenství, klid poznání a láska, život pro život a revoluce“.⁶ Ludvík Kundera v roce 1946 charakterizuje Zykundovo dílo jako umění imaginativní a píše:

„Zykund je typ temperamentní, živelný, vrhající se do malby spontánně a někdy i bez ohledu na materiál. Je mu dán mohutný lyrismus, který si hledá výraz v nejrozmanitějších, často objevných technikách [...] Dvě velké skutečnosti jsou jeho tématem [...] Je to válka a žena. Obojí prolno v nevídanou jednotu. Skutečnost dobová a skutečnost erotická.“⁷

⁵ Blíže o skupině viz Tomáš Svoboda. *Surrealistická skupina Ra a její literárně-výtvarné působení v letech 1936–1948*. Bakalářská diplomová práce. České Budějovice: Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích, Filozofická fakulta, Ústav bohemistiky, 2012. Dostupné online z: https://theses.cz/id/176c9k/Surrealistick_skupina_Ra_a_jej_literrnvtvarn_psoben_v_le.pdf, [cit. 29. 11. 2022]. Viz též *Skupina Ra: Josef Istler, Miloš Koreček, Ludvík Kundera, Bohdan Lacina, Zdeněk Lorenc, Vilém Reichmann, Václav Tikal, Václav Zykund*. Praha: Galerie hlavního města Prahy, 1988.

⁶ *Skupina Ra*. 6. svazek edice Ra, 1947. Pozůstalost V. Zykunda, osobní archiv Aleny Zykundové.

⁷ Ludvík Kundera. „Obrazy Václava Zykunda“. In: *Václav Zykund. Mansarda, Brno, Cihlářská 19*. Brno: Krajské vedení SČM, 1945. Pozůstalost V. Zykunda, osobní archiv Aleny Zykundové.

Jednou z důležitých uměleckých technik byla od poloviny třicátých let pro Zykunda fotografie. V cyklu *Letorosty* (1936–1945) zachycuje zejména přírodní „nalezené předměty“ (větvě, pařezy, stromy), vzbuzující nejrůznější asociace. V Mukačevu v roce 1938 fotografuje ještě i akty, portréty, domovní znamení apod. Od roku 1936 experimentuje s inscenováním a fotografováním tzv. akcí či řádění, společných surreálních her s postavami a s objekty, které obvykle fotografoval on i M. Koreček. Jedna z prvních akcí vznikla při návštěvě B. Laciny v Rakovníku roku 1936. Akce pak pokračovaly především jako jakýsi způsob společného odreaování koncem let protektorátu v Brně, zejména v bytech M. Korečka a V. Zykunda, kteří bydleli ve stejném domě. Některé záznamy z nich byly samizdatově publikovány jako fotografické listy k strojopisnému textu L. Kundera *Výhružný kompas* (1944). Kundera na to vzpomíná:

„Zykmund předtím i tehdy ještě dost experimentoval s fotoaparátem, takže fotografický doprovod se nabízel sám sebou, šlo jen o nalezení tématu. Cestou k němu byl večer věnovaný jen a jen fotografování, říkali jsme mu spontánně řádění [...], vládla improvizace. Aktérů a akterek bylo víc, Zykmund nám pomalovával tváře ve svém tehdejší výtvarném stylu, který snad! – měl jednu dobu nejbliž k Paulu Kleeovi. Leitmotivem těch obličejových maleb byl tvar blízký kompasu – to byl znak pro vyhlášení konce války. [...] Už na sklonku protektorátu se pak řádění pro ‚velký úspěch‘ opakovalo. Bylo to složitější, skoro rafinované, ale negativní materiál zůstal po léta nezpracován.“⁸

Sám Zykmund v textu napsaném 10. 3. 1984, dva měsíce před svou smrtí, na tyto akce, které převážně fotografoval M. Koreček a jichž se účastnila i Korečkova žena Anna (Inka), která se později stala druhou Zykundovou ženou, vzpomíná:

„Surrealisté zdědili po dadaistech smysl pro humor a hru, která zásadně nevylučovala náhodu. [...] Avšak nešlo jen o nezávaznou hru, neboť k ní se pojila persifláž, ironie a parodie, a tak

⁸ Ludvík Kundera. „Letmé zastavení“. In: *Václav Zykmund*. Brno: Dům umění města Brna, 2000, s. 7, 8.

Na Zykundovu žádost 26 fotografií z negativů zhotovil Koreček až na jaře 1984, nedlouho před Zykundovou smrtí. Viz Miloš Koreček. „Tři poznámky na okraj...“ In: *Skupina Ra*, s. 82.

V. Zykmond s hodinkami, šálem
a pomalovanou tváří. Akce Řádění, 1937.
Z archivu A. Zykmondové.

Skupina Ra. Zleva: Vilém Reichmann, Miloš Koreček, Jaroslav Puchmertl, Václav Tíkal, Ludvík Kundera, Václav Zykmund, Josef Istler. Fotomontáž M. Koreček, asi 80. léta. Ze sbírky Suzanne Pastor.

výsledek se v lecčem ztotožňoval s tím, co daleko později bylo označeno termíny ‚akce‘ či ‚happening‘. S takovým typem hry jsem začal kolem roku 1935. Do výsledků, jež vyplývaly ze spontaneity, se prolínal lyrismus, jehož zdroje tkvěly v tajemství, kterým jsme obklopovali fotografované objekty a vztahy mezi nimi. Na začátku čtyřicátých let se tato víceméně nezávazná hra proměnila ve zcela neodolatelnou a ničím nekontrolovatelnou vášeň, počet aktérů se rozmnožil, schůzky se konaly večer a naše aktivita trvala do časných hodin ranních. Fantazii se meze nekladly a kolektivní hra, jejíž ‚pracovní‘ stadia zaznamenával Miloš Koreček, hra bez scénáře, bez předem připraveného plánu, s rekvizitami zcela náhodně nalezenými, se rozvíjela až na pomezí absurdna. [...] Po roce 1945 hry definitivně ustaly, na obzoru se objevily jiné cíle, nicméně cykly zůstaly v naší paměti natolik zafixovány, že dodnes cítím potřebu v nich pokračovat, a jít tak za dnešní projevy tohoto typu, do krajů neznámých a dosud nezmapovaných.“⁹

Tyto akce a jejich fotografické záznamy byly bezpochyby jednou z inspirací k tomu, aby si podobný postup Zykmond vyzkoušel i v amatérských filmech ze sedmdesátých let, především ve *Štvanici* a v *Očekávání (Stopy na břehu)*. Prvky ironie a persifláže se pak objevují i v dokumentárněji pojatých filmech *Zelný trh* a *Konec oslav*.

Je také možné, že k filmovému vyjádření směřoval Zykmond již ve třicátých či čtyřicátých letech, jak tomu nasvědčuje dochovaný scénář *Kongo*, sice nedatovaný, ale označený dobovým pojmem „scenario“ a psaný na stroji a papíře dobové výroby.¹⁰ Objevují se zde motivy typické pro jeho fotografickou a výtvarnou práci třicátých let. Motiv kompasu ale může (nebo nemusí) souviset až s Kunderovým textem z počátku let čtyřicátých. Lyrický exotismus atmosféry scénáře nejspíše souvisí s avantgardními tendencemi dvacátých a třicátých let: „Atmosféra tropická, dusná, plná ukrytých výhrůžek. Hudba: nejlépe starý hot-jazz. Hybný prvek: hlad po ženě.“ Onou ženou je míšenka, „jejíž tvář se neustále mění. Je to množství ženských tváří, kde se vrací jeden exotický leitmotiv“. Vypravěčem je zde Básník, jehož hlava se objevuje v úvodu mezi větvemi stromů, z nichž padají květy do dívčích úst, prolínajících se s mužskými ústy bez květu. Básník,

⁹ Text cituje Antonín Dufek v článku „Fotografické hry Václava Zykmonda“. In: *Václav Zykmond*. 2000, s. 17.

¹⁰ *Kongo. Scenario*. Strojopis, 12 s. Pozůstalost V. Zykmonda, osobní archiv Aleny Zykmondové.